

AZ EMBERI MÉLTÓSÁG A NÉMET ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG EGYES DÖNTÉSEIBEN

KLICSU LÁSZLÓ
tudományos főmunkatárs (PPKE JÁK)

A krisztushívők szerint az ember Isten teremtménye, Isten-képmás, lélekkel, önálló értelemmel és akarattal, hogy a természet felett uralkodjék; a keresztény felfogás szerint minden ember egyformán értékes, és ez az értékessége nem függ semmi mástól, csak a pusztá létezésétől, ezért az emberi lénynek a keletkezésétől a haláláig végtelen méltósága van.

A különféle világi tudományok művelői vagy alkalmazói az emberi méltóságot a saját nézőpontjukból vizsgálják. A jogászoknak is van saját nézőpontjuk.

Az alkotmányjogászok természetesen az alkotmányt veszik elő, és azokat a könyveket, amelyekben azt az arra hivatott testületek értelmezték. Ha a német alaptörvényt vesszük elő, azt láthatjuk, hogy az 1. § (1) bekezdése első mondata így szól: az ember méltósága érinthetetlen. A német alaptörvény egy másik szabálya, az úgynevezett örökkévalósági klauzula szerint ez a szabály megváltoztathatatlan.¹

A német alkotmánybíróságnak számos döntése van, amelyben az emberi méltóság megjelenik. A joggyakorlatban² bevezetett mérce (Objektformel³) szerint az emberi méltóságból eredően minden embernek igénye van arra, hogy az összes állami eljárásban alanyként, és ne pusztá tárgyként kezeljék; minden egyes embernek joga van a közrehatásra, arra, hogy minden, őt érintő állami viszonyt önmaga képes legyen befolyásolni. Minden olyan állami cselekvés tilos, amely az ember lealacsonyítását, megbélyegzését, üldözését, elűzését célozza.

Ennek a mércenek azonban van egy szubjektív eleme is, ami képlékennyé teszi: ez a szubjektív elem az állami cselekvés jó- vagy rosszindulatú szándéka, amire a konkrét esetek megítélésénél tekintettel kell lenni. Ugyanakkor az állami beavatkozás akkor is sértheti az emberi méltóságot, ha önmagában jó szándékú, mert példának okáért a terrorizmus elleni hatékonyabb küzdelem érdekében hoz szabályokat.

¹ 79. § (3) bekezdés.

² ANA PAULA COSTA BARBOSA: *Die Menschenwürde im deutschen Grundgesetz und in der ...* Lit Verlag, Dr. W. Hopf Berlin, 2008, 46.

Kérdés, hogy az Alaptörvény 1. §-ának milyen jellemzői vannak, az emberi méltóságnak milyen karaktere van a jog szempontjából.

Az Alaptörvény 1. § (1) bekezdése második mondata ugyanis kimondja, hogy az ember méltóságát minden állami hatalomnak kötelessége óvni és védeni. Az Alaptörvénynek ez a szabálya az emberi méltóságnak alanyi jogi tartalmat ad, hiszen állami kötelezettséget fogalmaz meg, az államnak az emberrel szembeni kötelezettségét. Ez, a másik oldalon, nyilvánvalóan jogokat jelent az állammal szemben.

Az érinthetetlen méltóság óvására és védelmére kötelező szabályból eredő alanyi jogi tartalomnak három, jól elkülöníthető jellegzetessége van.⁴

Ez az alanyi jogi tartalom egyrészt abban áll, hogy maga az állam az ember méltóságába nem avatkozhat be, vagyis az emberi méltóságnak az állami beavatkozást elhárító funkciója van.

Másrészt az államnak jogalkotással és jogalkalmazással be kell avatkoznia, ha az ember méltóságát mások sértik, tehát az emberi méltóságnak védelmi dimenziója van nem csak az állammal, hanem másokkal szemben is. Ha magánszemélyek sértik mások emberi méltóságát, az államnak kötelessége a veszélyt elhárítani és a zavarást megszüntetni.

Harmadrészt akkor is be kell avatkoznia az államnak, ha az egyén nem képes a maga számára az anyagi értelemben vett méltó életet biztosítani, és az anyagi létminimum alatt él, vagyis az emberi méltóságnak az Alaptörvény szerint van egy szociális igényt megalapozó dimenziója is. (Az Alaptörvény szerint a Németországi Szövetségi Köztársaság demokratikus és szociális szövetségi állam.)

Az állami beavatkozást elhárító funkció, a védelmi igény másokkal szemben, továbbá az állam kötelezettsége az anyagi létminimum biztosítására egyaránt az ember alaptörvényben érinthetetlennek nyilvánított méltóságából ered. Mindhárom esetben konkrét személyek olyan alanyi jogairól beszélhetünk, amelyeknek forrása az említett állami kötelezettség.

Az emberi méltóságnak ugyanakkor van egy nem alanyi jogi, nem konkrét személyhez kötődő, hanem objektív tartalma is.

Ez abban áll, hogy végső soron az ember méltóságán, önálló szabad cselekvésén alapul az állam. Másképpen szólva, az állam van az emberek akaratából és nem fordítva, nem az emberek vannak az állam akaratából. Az alaptörvény elején nem az állam áll, és nem is az állampolgár, hanem az ember maga. A német alaptörvény preambuluma is tartalmazza az ember elsőbbségét az állammal szemben. Ez azt jelenti, hogy az alkotmányozó hatalom az államot az emberek akaratából hozta létre. A preambulom egy szövegrésze kifejezésre juttatja azt a meggyőződést, hogy „az Isten és az emberek előtti felelősség tudatában”, alkotmányozó ereje által a német nép adta magának ezt az Alaptörvényt, vagyis az Alaptörvény az emberek sokaságának szabad akaratára vezethető vissza.

Az ember méltóságának az alaptörvényben elfoglalt helyéből következik, hogy az emberi méltóságnak iránymutató ereje van más alapjogok tartalmának az értelmezésénél is.

³ Pl. Abhörurteil, BVerfGE 30, 1.

⁴ BARBOSA i. m. 49.

Az egyik legismertebb alaptörvény-kommentár lényegében azt írja az emberi méltóságról, hogy az minden tárgyi jog megalkotásánál és alkalmazásánál a legfőbb alkotmányos vezérlő elv, az alkotmányos alapjogok, értékek és kötelezettségek rendszerének a tényleges alapja. Az alapjogoknak anyagi tartalma van, és ez a tartalom az emberi méltóság érinthetetlenségéből ered.⁵

Gyakran előfordul, hogy a német Ab egy-egy döntésében az egyes alapjogokat kifejezetten az emberi méltósággal összefüggésben, azzal együtt, arra tekintettel értelmezi.

Nézzük meg, hogy az emberi méltóság három említett jellegzetessége, az állami beavatkozást elhárító funkciója, a védelmi igény másokkal szemben és az anyagi lét-minimum biztosításának kötelezettsége az állam oldalán, hogyan érvényesül konkrét döntésekben.

A német Ab honlapján, ha rákeresünk az emberi méltóságra, 2010. május 3-án hat, ebben az évben hozott döntést találhatunk, amelynek a szövegében az „emberi méltóság” szóösszetétel egyáltalán előfordul. A következőkben ezek közül háromról, és két másik olyan döntésről lesz szó, amelyek fényében az emberi méltóság alkotmányjogi jelentősége talán jobban érthető.

1. Az első két döntés alkotmányjogi panasz alapján született. Ez azt jelenti mindkét esetben, hogy a jogszabályok – itt egyes büntetés-végrehajtási és kiadatási jogszabályok – mikénti alkalmazása, a konkrét esetben való értelmezése volt a kérdés, s nem magának az alkalmazott jogszabálynak az alkotmányellenessége. Mindkét esetben az Ab az emberi méltóságból eredő követelmények konkrét érvényesítésének szempontjai alapján a vitatott döntéseket hatályon kívül helyezte, és új eljárást rendelt el. Miért érdekes ez? Azért, mert mind a két eset arra példa, hogy az Alaptörvény emberi méltóságról szóló szabályainak közvetlenül, új jogszabályok közbejötté nélkül, a változtatlan tételes jog alapján kell érvényt szerezni az új döntésekben.

Egy 2010. március 9-i határozat⁶ példa az illetéktelen állami beavatkozás megítélésének szempontjaira a büntetésmegszakítás iránti kérelmet elutasító döntések vizsgálatán keresztül.

Az Ab megállapította, hogy a bíróságok és az ügyészség döntései – vagyis nem a jogszabályok – megsértették a panaszosnak a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogát az emberi méltósággal összefüggésben. A határozat igen részletesen ismerteti az ügyre okot adó tényállást, a kérelmező és hatóságok cselekményeit. A panaszost, aki ittas állapotban egy késsel életveszélyesen megsebesítette a feleségét és a fiát, 2005-ben kétféle testi sértésért 9 évre ítélték, és elrendelték alkoholbetegség gyógyítását is. A panaszosnak súlyos, nem operálható tüdőrákja van. A szabadságvesztés alatt többször kezelték bv kórházakban és rövid időn belül ismétlődően külső kórházakban is, hosszú ideig kómában volt, gégemetszést is alkalmaztak nála. A panaszos és az ügyészség, valamint a rendes bíróságok közötti vita lényege az, hogy a panaszos kezelhető-e a tények ismeretében megfelelően a szabadságvesztés végrehajtása,

⁵ BARBOSA i. m. 50–51.

⁶ 2 BvR 3012/09, http://www.bverfg.de/entscheidungen/rk20100309_2bvr301209.html

a börtönkörülmények mellett, illetve a személye a bűnismétlés valós veszélyét hordozza-e az aktuális egészségi állapotában. Leegyszerűsítve, ha a két kérdésre igen a válasz, jogos, hogy börtönben maradjon, ha nem a válasz mindkét kérdésre, akkor a büntetést félbe kell szakítani.

Az ügyészség a kérelmet elutasította.

A panaszos kifogásában előadta, hogy testileg nincs abban a helyzetben, hogy bűncselekményt követhessen el. Ismételt szakértői véleményt kért és azt, hogy hozzátartozói körében méltó módon halhasson meg.

A büntetés-végrehajtási bírói tanács az ügyészség döntését nem találta aggályosnak.

A tartományi bíróság elvetette a panaszt, utalva a megtámadott döntésben felhozott érvekre.

Az Ab ezzel szemben megállapította, hogy a panaszos kérése ellenére sem rendeltek ki szakértőt az állapota megvizsgálására, valamint arra, hogy veszélyt jelenthet-e környezetére ebben az állapotban.

Jogállami eljárásnak elengedhetetlen feltétele, hogy azok a döntések, amelyek a személyes szabadság elvonásáról szólnak, a tényállás kielégítő feltárásán nyugodjanak.

A bv hatóságok döntése a félbeszakításról mérlegeléses döntés, a bíróság csak ennek a mérlegelésnek a hibátlanóságát vizsgálhatja felül. Ennek feltétele, hogy a hatóságok felülvizsgálható döntést hozzanak. Ez a konkrét esetben nem valósult meg. Az ügyészség formanyomtatványt használt a döntésekor, amelyből nem ismerhető meg, hogy melyik félbeszakítási okot illetően vizsgáldott. A döntés ténybeli alapjai sem kielégítően világosak. Nem lehet megállapítani, hogy a számos orvosi állásfoglalás közül a döntés melyiken nyugszik. Mindezek miatt a döntésből nem ismerhető fel, hogy az ügyészség a panaszosnak az élethez és a testi sérthetlenséghez való joga jelentőségét az emberi méltósággal összefüggésben kielégítően figyelembe vette-e. Az Ab az ügyészséget ezért újabb eljárásra és újabb határozat meghozatalára utasította.

2. A másik, 2010. január 16-i döntés⁷ az ügynevezett nehezített életfogytiglani szabadságvesztésre való elítélés lehetővé tételének egyes alkotmányossági kérdéseiről szól, és az emberi méltóság itt is az állami beavatkozást elhárító funkcióban jelenik meg.

A tényállás szerint a panaszos török állampolgár, akit azzal gyanúsítanak, hogy a kurd munkáspárt területi felelőseként egy tartományi kormányzó elleni bombamerénylet kivitelezését határozta és rendelte el.

Törökországban a panaszost nehezített, életfogytig tartó szabadságvesztés büntetése fenyegeti, ami azt jelenti, hogy nem bocsátható feltételes szabadságra, és egyéni kegyelmet is csak tartós betegség, fogyatékoság vagy életkori okok alapján kaphat. A német bíróság a kiadást megengedhetőnek találta. A gyakorlat az, hogy az egyéni kegyelem lehetőségét az emberi méltóság védelme szempontjából kiadatási ügyekben elég garanciának tekintik.

Az Ab a döntés elleni panasznak helyt adott és a határozatot hatályon kívül helyezte. Az indokolás szerint német hatóság közreműködése a panaszost fenyegető ilyen

⁷ 2 BvR 2299/09, http://www.bverfg.de/entscheidungen/rk20100116_2bvr229909.html

büntetéssel a háttérben összeegyeztethetetlen az emberi méltósággal és a személyiség szabad kibontakoztatásához való joggal.

A német alkotmányos rend alapelvei a miatt még nem sérülnek, ha a végrehajtható büntetés nagymértékben keménynek látszik, és a német alkotmányjog szempontjából aránytalannak minősülhetne.

Jelentősége annak van azonban a nehezített életfogytiglani szabadságvesztés konkrét esetben való megítélésénél, hogy csak súlyos egészségügyi állapotban vagy életveszélyes betegség esetén számolhat az őrizetes azzal, hogy a büntetés további, haláláig való végrehajtásától eltekintenek. Ez sérti a német alkotmányos rend feltétlen alkalmazást kívánó alapelveit, különösen akkor, ha – mint ebben az esetben is – emiatt a szabadság visszanyerése bizonytalan marad, mert az őrizetben lévő csak a kegyelmi útban reménykedhet. A szóban forgó büntetés ténylegesen minden olyan reményt elvesz egy későbbi, önálló, szabad életet illetően, amely az életfogytig tartó szabadságvesztés végrehajtását a személy létének értelme szempontjából egyáltalán elviselhetővé teheti.

A német kiadatási bíróságnak ezért a megismételt eljárásban nem csak annak vizsgálatára kell szorítkoznia, hogy a panaszosnak van-e elvi esélye a szabadulásra. Sokkal inkább figyelembe kell vennie minden egyes konkrét esetben a büntetés-végrehajtás mindenkori kialakítását az adott államban összességében. Ennek nem szabad kizárnia azt, hogy a nehezített életfogytiglanra ítélt személy, kedvező esetben abban reménykedhessen, hogy szabadságban hal meg.

3. Egy 2010. február 9-i ítélet⁸ az anyagi létminimum biztosításának állam általi kötelezettségéről szól. A döntés kimondta: újra kell kalkulálni a tartósan munkanélkülieknek folyósított ellátmányt, az úgynevezett Hartz IV segélyt (felnőttek esetében ez havi 359 euró, eltartott gyermekek után ennek a fele). A karlsruhei testület szerint a törvényi előírások nem elégségesek az emberhez méltó léthez szükséges létminimum biztosítására. A határozat közvetve az ellátás emelését irányozza elő, különösen az iskolaköteles gyermekekre jutó ellátás, vagy a tanulónak természetben nyújtott támogatások mértékét kell emelni. A bíróság szerint tekintettel kell lenni a gyermek speciális szükségleteire, a gyermek ugyanis nem kis felnőtt. A vizsgált szabályozásban figyelmen kívül maradtak a tankönyvek, az iskolai füzetek és más eszközök költségei, amelyek egy gyermek létezéséhez hozzátartoznak. E költségek fedezése nélkül a gyermeknek megszűnnek társadalmi életkilátásai. Az eredetileg az egyedülállókra meghatározott segélyezési mérték, amelyet jövedelmi statisztikákból és a háztartások fogyasztási adataiból vezettek le, nem alkalmazható minden esetben alkotmányos módon. Ez a módszer ugyanis a jövedelem szempontjából a legalsó 20 százalékba tartozó háztartások fogyasztási kiadásain nyugszik. Habár a statisztikai modell alapvetően elfogadható, az alsó ötöd kiadásait az egyes általános kiadási tételek (szőrme, méretre szabott ruha, vitorlázó repülőgép vásárlása) százalékos csökkentése révén állapítják meg, anélkül, hogy tisztáznák, az alsó ötöd tényleges kiadásában ezek az

⁸ 1 BvL 1/09, http://www.bverfg.de/entscheidungen/ls20100209_1bvl000109.html

általános tételek előfordulnak-e. Ez a számítási modell hatásában hátrányosabb a gyermekeket illetően; ezt a hátrányt a jogalkotónak ki kell küszöbölnie.

4. Ezzel az üggyel kapcsolatban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a létminimum biztosítása állami támogatással és a létminimum adómentessége elve, ami elvonási tilalmat jelent, az emberi méltóság két különböző dimenziójából ered. Az utóbbi az állami beavatkozást elhárító funkcióval függ össze. A német gyakorlat szerint az állam köteles az adózók jövedelmét addig a mértékig adómentesen hagyni, ameddig az az emberhez méltó létezés minimális feltételeihez szükséges.⁹

A német alkotmánynak abból a szabályából, amely szerint a házasság és a család az állam különleges védelme alatt állnak, az következik, hogy egy család adóztatásánál a család tagjaira eső létminimumösszegeket is adómentesen kell hagyni.¹⁰ Az az érvelés, mely szerint állami támogatások, az állami gondoskodás különféle formái végső soron kiegyenlítő hatásúak, az alaptörvény emberképével összeegyeztethetetlen. Az alaptörvény emberképe ugyanis nem az államnak alávetett, és előbb anyagi javaitól állami elvonás útján megfosztott, majd az állam kezéből visszatámogatott ember, akiről majd az állam gondoskodik, ha ez szükséges lesz – ez egy totális állam képe. Az alaptörvény emberképe az államtól független, önálló, önmagáról gondoskodni képes ember, akinek a megélhetéshez szükséges javait, ha ezek előállítására önmaga képes, az állam nem vonhatja el.

5. Egy régebbi, 2008. május 27-i döntés¹¹ arra példa, hogyan hat egymásra az emberi méltóság és egy, az alkotmányban nevesített intézmény, amikor a kettő konfliktusba kerül egymással.

A német Ab a Transzsexuellengesetznek azt a szabályát nyilvánította alkotmányellenessé, amely a nemet váltó személyt a házassága felbontására kötelezte és házasságra alkalmatlanná nyilvánította.

A tényállás szerint egy 56 éve házasságban élő, három gyermekes férfi volt a panaszos, aki 2002-ben váltott nemet, de feleségével együtt mindketten a házasság további fenntartását kívánták, mert nem romlott meg a kapcsolatuk. Az ügyben egyrészt a házasság különös védelmét előíró szabály, másrészt a nemi identitás önmeghatározásához való jog között kellett mérlegelni. Az Ab azt mondta ki, hogy egy alapjog gyakorlati megvalósulását nem lehet egy másik alapjog feladásához kötni, márpedig a törvény ezt tette, amikor az adott esetben szinte feloldhatatlan konfliktust okozott az eltérést nem engedő, merev előírással. Az Ab szerint az új törvény fenntarthatja majd a házasságkötésre való alkalmatlanságot kimondó szabályt, de lehetővé kell tenni, hogy a nemet váltó személy addigi házassága, jogilag biztosított életközösségként, a házassággal azonos jogokat és kötelezettségeket biztosító, bejegyzett társkapcsolatként továbbra is fennállhasson.

⁹ Pl. 1998. november 10-i döntés, 2 BvL 42/93 és BVerfGE 82, 60.

¹⁰ HEINZ-JÜRGEN PEZZER: *Verfassungsrechtliche Perspektiven der Familienbesteuerung*, 764. (In *Festschrift für Wolfgang Zeidler I.*, Wolfgang Zeidler-Walther Fürst-Roman Herzog-Dieter C Umbach, Berlin; New York: W. de Gruyter 1987.)

¹¹ 1 BvL 10/05, http://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/1s20080527_1bv1001005.html

A döntés értelmében a házasság mint intézmény „különös védelme” olyan erős, mint az alapjogoké, másrészt a tényállás szerinti esetben az Ab kifejezetten a már fennálló házasságot védte, és csak közvetve a transzszexuális jogokat. A döntés értelmében a már megvált házasság folytatását kell lehetővé tenni a nemet váltó személynél, és nem arról van szó, hogy a nemet váltó személy házasodhatna.

Az ember érinthetetlen méltóságából eredő védelmi igény más magánszemélyek jogsértéseivel szemben, kisebb részben polgári jogi és büntetőjogi személyiségvédelmi jogalkotási kérdéseket, nagyobb részben viszont jogalkalmazási kérdéseket vet fel. Ezek bonyolultsága miatt nem volt vállalható akár csak egy döntés ismertetésén keresztül is a bemutatás. Az érdeklődők számára a német Ab gyakorlatából a Mephisto-döntés,¹² a Holocaust-Lüge-ügy¹³ vagy újabban a Hess-menet-ügye¹⁴ ajánlható.

¹² 1971. február 24. (BVerfGE 30, 173)

¹³ 1994. április 13., 1 BvR 23/94, BVerfGE 90., 241.

¹⁴ 2009. november 4., 1 BvR 2150/08, http://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/rs20091104_1bvr215008.html

